

Kentte Bellek Yıkımı ve Kimlik İnşası–Palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme

*

Memory Destruction and Identity Construction in the City–Palimpsest: A Survey in the context of Ankara Atatürk Boulevard

Meltem Al

Özet

Mekân ve zamanla güçlü bir ilişki kurarak, mevcudiyetini ve tazeliğini koruyabilen bellek, geçmişten gelen imgeleri anlamsal ve duygusal olarak çağrıştırması ve anımsatarak düşünülür kılması ile çok ayaklı bir sisteme işaret eder. Sözü edilen imgelerin, tarihsellikten koparılacak yok edilmesi ve sürekli olarak bir “yeni” ile değiş tokuş edilmesi, bahsedilen sistemin yıkılarak bellek yardımıyla kurulan bireysel tarihin yitirilmesine sebep olur. Bu noktada, toplumların aynı bağlam içerisinde kurdukları kolektif belleğin işleyişi de bireysel bellekle benzerlik gösterir. Kentlinin, ortak mekânlarda kolektif bir şekilde kurduğu, kent in kendi geçmişinden gelen ve mekânı üreten bir olgu olan belleğe yapılacak herhangi bir müdahale, kent in tarihine ve anlam sürekliliğine yapılacak müdahalelerle eş tutulabilir. Kente ait kolektif bellek, kentlinin birbirleriyle ve kentle olan etkileşimlerinin bir ürünüdür, dolayısıyla, kent in ve kentlinin kimlik inşasında rol oynamaktadır. Belleğin silinmeye veya süreklilikten kopartılıp mütemedi olarak yeniden yazılmaya çalışılması, bu kimliğin de yitirilmesine neden teşkil eder. Bu metin, Ankara'nın kolektif belleğinin şekillendiği en önemli hatlardan biri olan ve kente dair her problemde yeniden bir tasarım sürecine sokulan Atatürk Bulvarı'nın geçirdiği dönüşümler üzerinden, toplumsal belleğin yıkımını ve inşa edilmeye çalışılan kimliği incelemek amacıyla yazılmıştır.

Anahtar kelimeler: bellek, kolektif bellek, kolektif kimlik, bellek ve zaman, palimpsest, bellek ve kent mekanı

Abstract

Memory, which can protect its presence and freshness by means of establishing a strong relationship with space and time, designates a multi-pillar system through associating the images from the past semantically and as sensory, and making them thinkable by reminding. The destruction of the aforementioned images by detaching them from historicity, and continuously exchanging them with a “new”, leads to the loss of the personal history, which is founded with the help of the memory, by destroying the mentioned system. At this point, mechanism of the collective memory of the communities established in the same context shows similarities with the personal history. Any intervention to the memory, which is constructed by the city at common spaces, coming from the past of the city and producing the space, implies to interventions made to the history and the continuity of meaning of the city. The collective memory belonging to the city is a product of the interactions of the urban with the city and with each other, therefore, plays a role in the identity construction of the city and the citizen. Deletion and continuous re-write operation on the memory by detaching it from its continuity cause the loss of this identity. This text is written to examine the destruction of social memory and the identity that is aimed to be constructed through the transformations of Atatürk Boulevard that is one of the most important lines on which collective memory is formed and that has been put into a re-design process after any problem about the city.

Keywords: memory, collective memory, collective identity, memory and time, palimpsest, city space

Çoğul Öznenin Tekil Belleği

“Hatıradan bugüne taşınan, zalim ve güçlü olanın belleğinde saklanan kadardır.”

Henri Bergson’un (1998) yorumuyla yaşam, insanın doğumuyla başlayan, bir akış içerisinde ilerleyen ve kaçınılmaz bir şekilde ölümle sonuçlanan devingen bir süreci anlatmaktadır; bu yaşam süreci içerisinde, zaman kavramı, tek tek ve parçalanamaz atomlardan – anlardan- oluşan, çizgisel bir birleşimi ifade eder. Şimdiki zamanın geçişiyle, geçmişte kalan anların yeniden görünürlük ve anlam kazanarak mevcudiyetini kanıtlaması, kayda alınması ve birbirinin üzerine sarılması belleğin oluşumunun kaynağıdır. Bellek, sürekli olarak birbirinin üzerine katlanan anların bir çeşit görünürlük kazandığı bir düzleme tekabül eder. Dolayısıyla bu düzlem anın temsillerinden oluşur ya da anın temsillerinin mecrasıdır (Serim, 2006).

Duyumların anımsama yoluyla bugüne çağırılmasını sağlayan bellek olgusu, bireyin toplum içerisinde mevcudiyet kazanarak, fiziki ve sosyal çevreyle bir çeşit iletişim kurmasıyla inşa edilir. Bellek, tekil olarak bireyin anları saklama ortamı olsa da, bireyin toplumsallığının bir ürünü olarak ortaya çıkar dolayısıyla, belleğin gerçekleştirdiği hatırlama ve anımsama edimi, onun yalnızca kendi deneyimlediği ve varoluşu salt kendisine bağlı anlar üzerinden gerçekleşmez (Olgun, 2009). Bu açıdan, bireylerin birbirleri ve çevre üzerindeki etkileri ve grup bilinci hafızanın da kolektif bir şekilde çalışmasını sağlar.¹ Dildeki, fikirdeki, tarihteki, duyumdaki ve bağlamdaki birlikler, bireylerin ortak bir algı geliştirmesine ve kendi özerkliklerinde bile toplumla bir kesişim içerisinde olmalarına etkendir ki bu durum kolektif çalışan belleğin işleyişinin ve bu işleyiş sürecinde ortaya çıkan ortak kimliğin beslendiği kaynaktır. Bu kimliğin oluşum sürecinde, sürekli olarak geçmekte olan anları depolayan

¹ Jan Assmann’a (2001) göre toplum, içerisinde yaşayan bireylerin belleğini şekillendirir, fakat bu durum, topluma ait tek bir ortak bellek varmış gibi algılanmamalıdır. Toplumun kendi kodlarına göre yapılan sistem bireylerin her birinde ortak bir algı ve hatırlama şekli yaratıldığını söylemek daha doğru olacaktır.

bellek, eş zamanlı olarak geçmiş zamanın üzerine katlanarak gelecekte gelen an için yer açmaktadır. Bu dönüşüm içerisinde, şimdiki zamanda sıkışan anın bilincine varmak için Marc Auge (1999), unutmama ediminin toplumsal bir zorunluluk olduğu yorumunu yapar. Unutma ve bellek arasındaki ilişkiyle yaşam ve ölüm arasında bir analogi kurarken, belleğin geçmişten getirdiği anları eksiltmek ve dönüştürerek çağırıldığından bahseden Auge, ölüm gibi unutmama da kaçınılmaz olduğunu vurgular. Ona göre, belleğin geçmekte olan anı doğru resmetmesinin, eksiltmeden ve farkına vararak içine almasının tek yolu, bugün ve şu an için, yakın geçmişi unutmaktır ki unutmamak, bireyin iradesi dışında değil, aksine bilinçle ve kontrollü bir eylemsellikle gerçekleştirilebilir. Belleğin şimdiki zamandaki sürekli eylemselliği, işleyiş açısından hep aynı dönüşümü geçirir fakat geçmişte kalan anın bugünkü gerçekliği, belleğe alındığı anla ilgilidir. Auge'ye (1999) göre, yakın geçmişin bilinçle ve iradeyle unutulması, şimdiki anın gerçeğe yakın olarak tutulmasına yol açmakla beraber, anın uzak geçmişe karıştığı da eksiltmeden anımsanabilmesini sağlamaktadır. Anın hatırlandığı zaman "kurmacaya" dönüşmesi ve eksiltmiş bir şekilde yeniden sunulması, önerilen bilinçli unutma eyleminin dışında kalır. Bu, şimdiki zamanı tam anlamıyla gözetemeyen belleğin, anın geçişiyle ve gelecek anların belirliğiyle içine düştüğü durumdur. Bu noktada, belleğin, deneyimlenmiş olanı istemsizce unutulması ve azaltılmasıyla karşılaşılır ki "kurmaca" olanın üzerine katlanan gelecekte gelen anlar da bu eksik tarihin üzerinde yer alacaktır. Edilgen unutulmuş, kendiliğinden gerçekleşebileceği gibi, kolektif belleğin sıkça maruz kaldığı üzere, dış kuvvetler tarafından baskılamayla da sağlanmakta ve saydamlaşarak katmanlaşan ve birbirini çağırıştırırsa da gerçekliğinden kaybeden anların depolandığı bir belleğin oluşumuna varacaktır.

Baudelaire, bellek ile "palimpsest" arasında bir analogi kurar. "Tekrar kullanılan" olarak çevrilebilen bir kelime anlamı olan palimpsest, eski zamanlarda kullanılan bir çeşit parşömendir. Palimpseste yazılanlar bir sonraki kullanım için silinmeye kalkışıldığında, üzerine yeni yazılmış olanlarla beraber, eski kullanımlardan kalan yazı izlerinin de belli oldu-

ğu gözlenir. Yani, palimpsest eskinin tam olarak silinemediği ve yeninin de bu silinmeye çalışılanın üzerine bindirildiği bir katmanlar bütünüdür. Bu durumda, farklı zamanlarda ve farklı konularda yazılan metinler birbirlerinin izleri üzerine oturtulur ve böylece farklı metinlerden kalan izlerin birbirine karışması ve bir yanılısama yaşatması kaçınılmaz olur. An(ı)ların kaydedildiği bir katmanlar bütünü olan belleğin işleyişinde ise durum farklıdır. Bilinçsiz bir unutuluşla “kurmacaya” dönüştürülmüşse bile, bellekteki anılar palimpsestteki metinler gibi parça parça değil, birbirine eklenmiş bir şekilde saklanırlar. Dışarıdan bir müdahale olmadığı müddetçe, aradaki ilgisellik zayıflatılmış dahi olsa, anlar birbirleriyle bir ilişki içerisinde kaydedilir (Yıldırım, 2009).

Auge'nin (1999), unutmaya övgüsünde dile getirdiği, unutma kararını vermemiş belleğin indirgeyerek ve eksilterek anımsadığı anlar, şimdiki zamanın düzleminde palimpsest bir durum yaratırlar. Kolektif belleğin de zaman zaman “erk” tarafından maruz bırakıldığı ve edilgen bir durum olan “unutturma” eyleminin sonucunda beliren, birbirinden kopuk ve bağlamı silikleşen imgeler ve duyular da bu türden bir palimpsest duruma örnek teşkil ederler. Paul Connerton'a (1999) göre bilinç, yeni bir eylemin mantıklı olduğu kararını vermek için kendisine bir güzergâh çizerken, daha önceki deneyimlerinden yararlanmak için belleğe başvurur. Anıları kendi bağlamlarında değerlendirerek, geleceğe ilişkin bir yorum yapar, dolayısıyla belleğe dışarıdan yapılan müdahaleler, bilincin bir yanılısamayla hareket etmesine ve belirli bir tarihselliği olan kimliğin yok edilmesine neden olur. Bu durumda, toplum içerisinde gücü elinde bulunduran sosyal grupların söylemi, egemen olanın siyasası; kendi çıkarlarını gözeterek ve kolektif belleğin anımsama yoluyla bugüne getireceği anların kararını vererek, toplumsal kimliğin inşasına kendi menfaatleri doğrultusunda yön vermektedir.

Hatırlayan Belleğin Mekânı

Anın temsil edildiği düzlem olan belleğin gerçekleştirdiği hatırlama eylemi, fiziksel bir algıyla seçilen duyumun zihinde yeniden üretimiyle ilişkilidir.² Bireyin çevresini gözlemlerken bir mekân ve zaman algısı geliştirmesi ve bu farkındalıkla imge üretimine devam etmesi, resmedilen görüntülerin zihinde belirli bir düzen ve alakaya göre sıralanmasını mümkün kılar. Zaman ve mekân algısı, bireyin dış dünyayla ilişki içerisinde olmasının yanı sıra, bulunduğu bağlama ait verileri belleğinde tutarak bir aidiyet hissi geliştirmesine etkendir. Mekân, anlamsal olarak fiziki bir boşluğu ya da sınırlanmış bir bölgeyi çağrıştırmadan ötesinde, aidiyetle bağlanan, bir kimlikle özdeşleştirilen ve bu kimlikle beraber birtakım anlamlar içeren, sosyal ilişkilerinin ve bu ilişkilerin gerektirdiği donatıların içinde yer aldığı, kavramsal bir düzleme tekabül eder³. Bu düzlem, bireysel belleğin olduğu kadar kolektif belleğin de beslediği en önemli mecradır.⁴ Mekânsal öğelerin seçilip yeniden resmedilmesi, imgenin kendini görünür kılma şekliyle olduğu kadar, gözlemcinin onu görme biçimiyle de alakalıdır. Deneyimlenen mekânın kitleler tarafından sembolik açıdan anlam taşınması ve bireysel ve kolektif tarihte yer tutması, mekâna ait imgenin üretimini ve zihinde resmedilen asıl görüntünün bellek tarafından geri çağırılma şeklini büyük ölçüde etkiler. Yaşanılan anın imge haline gelip bellekte yer tutma biçimi; bireyin kavrayış şekli, içinde yaşadığı ve etkilendiği kitlenin değer mekanizması ile ilişkilidir, dolayısıyla, hatırlama ediminin toplumsal bir algılama siste-

² Özak'a (2008) göre imge, fiziksel bir algılamanın insan zihninde yeniden resmedilmesidir. Bu yüzden, bir insanın gözü belli bir rengi nasıl görüp algılasa, kendi öznel algısının imgesi zihninde belirecektir. Bu öznel duyum, esasında genel geçer kabul edilenin, algıya göre yorumlanmış halinin farklı yansımaları olarak zihinde yer alacaktır.

³ Turgay'a (2009) göre, mekân fiziksel ve kavramsal olarak farklı anlamlar çağrıştırmaktadır. Mekân, anlamsal olarak fiziki bir ortam olmanın ötesinde soyut bir anlam taşımaktadır ve bu soyut anlam, onun kültürel bir öğe olarak değerlendirilmesini gerektirir.

⁴ Lefebvre (1991) mekânın, salt fiziksel bir nesne olmaktan öte, soyut ve toplumsal bir olguyu da işaret ettiğini vurgular. Ona göre, mekân içindeki sosyal ilişkiler ve pratiklerle bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

mine ve onun kendi içerisindeki değişkenlerine bağlı olduğunu söylemek mümkündür.⁵

Italo Calvino'nun (2002) belirttiği gibi, kentler içinde yaşayanlar için birer takas mekânıdır, fakat yalnızca ticari değeri olan malların değiş tokuş edildiği değil, aynı zamanda bireysel anıların, hikâyelerin, yaşanmışlıkların, kullanılan dilin ve kurulan tarihlerin de takas edildiği birer mecraya işaret ederler. Kentsel mekânlar ise, kentlilerin bir araya geldikleri ve bu birlikteliklerin neticesinde ortak bir üretim oluşturdukları, mekâna ait belleğin izlerinin yaşatıldığı yerlerdir. Toplumun belleğinde yer alan ve kentin fiziki görünümünün ötesinde yaşanmışlıkla kaydedilen kentsel imgeler ve bu imgelerin taşıdığı tarihsel anlam, geçmişte kalanın şimdiki zamana taşınmasının yanı sıra, toplumu ilgilendiren ve toplumsal kimliği şekillendiren bir takım olay ve durumları sürekli anımsatarak, kitlesel bir davranış stratejisinin de gelişmesini sağlarlar. Bu durumda, hafızalarda benzer şekilde yer eden imgelerin üretildiği kent mekânları, “simgesel ve göstergesel kodlarıyla” kentin ve kentsel belleğin üretimini ve sürekliliğini sağlayan, geçmişi geleceğe aktaran ortamlardır (Aytaç, 2007). Kentsel mekânları, toplum bireyleri ve bireylerle iktidar arasındaki güç ilişkilerinin tezahür ettiği ortam olmaları sebebiyle de, dönüşen düzen içerisinde mevcudiyetini sürdüren, süreç içerisinde dönüştüğü ölçüde süreci de şekillendiren “organizmalar” olarak değerlendirmek mümkündür (Olgun, 2009).

Kentin gündelik hayatıyla beraber şekillenen kent mekânları, kente ait rutin yaşam döngüsünün devam ettirildiği yerlerdir. Toplumdan topluma farklılık gösterebilen ve mekânı sürekli bir şekilde yeniden üreterek ona ait imgeleri de şekillendiren yaşam pratikleri, bu mekânlarda gerçekleştirilip, fiziksel mekânın kalıcılığı ölçüsünde kentin yaşam kültürünü oluşturur. Bu süreç içerisinde yaratılan

⁵ Daha fazla bilgi için bkz: Berger, John. Görme Biçimleri. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.

kentsel imgeler, kentin fiziki niteliğine olduğu kadar, tarihine, geçirdiği değişimlere, bireyler tarafından kullanılış şekline ve gündelik hayat içerisindeki yerine dair bilgi verirler. Bu açıdan bu mekânları kentin imge üreticileri olarak değerlendirmek mümkündür.

Gündeliğin devingenliği esnasında, kimi zaman kendiliğinden ortaya çıkıp içerisinde yaşayanlar için alan tanımlamakla beraber, bir etkileşim sahası haline gelen kent mekânları, farklı kültürlerin karşılaşp birbirine karışmasına zemin hazırlaması, toplumsal ilişkilerin seyrinde rol sahibi olması ve örgütleyici yapısı sebebiyle kent yaşamıyla arasında güçlü bir bağ kurar.⁶ Bireyler arasındaki biraradalığın, bir takım toplumsal hareketlere zemin hazırlaması ve bu hareketlere paralel olarak mekânın her seferinde yeniden üretilmesi, mekânın fiziksel olanın ötesinde sembolik bir anlam da yüklenmesini beraberinde getirir. Bu noktada, kentsel mekânlar kent yaşamının hem kurucusu hem de ürünü konumundadır. Michel de Certeau (2009), mekân kavramını toplumun kendi kendine inşa ettiği sosyal bir oluşum olarak değerlendirir. Boşluğun insan tarafından kullanımı, sokağın eyleme, yani yürüyüşe açıklığı onun mekân kimliği kazanmasını sağlar.

Dönüşen toplumsal yapı ile birlikte, kolektif bellekte yer eden kent imgesinin de değiştiği bir gerçek olmakla beraber, bu değişimin o toplumu diğerlerinden farklı kılan ve içerisinde bir takım anlamlar ve değerler barındıran kimliğin eylemlerinden bağımsız gerçekleştiğini düşünmek mümkün değildir zira, yapılı çevreden edinilen izlenimler o kentteki toplumsal ve kültürel yaşama dair bilgiler içerir. Toplumdaki hareketlenmeler, dönüşümler, dış müdahaleler mekândan destek aldığı ölçüde, tezahürlerini mekânda gösterir.

⁶ Lefebvre'ye (1991) göre, hem üretilen hem de üreten olma vasfı bulunan mekân, sadece fiziksel nesnelere değil, toplumsal ilişkileri ve yönlendirici güçleri de bünyesinde barındırır. Bu açıdan mekân sosyal oluşumlarla diyalektik bir ilişki içerisinde.

Kentsel mekânın toplum bireylerinin kullanımından çekilmesi ya da kendi tarihselliğinden koparılarak ve mekâna ait imge üretiminin kesintiye uğratılarak zihindeki anlamının değiştirilmesi, kentlinin kentle kurduğu bağın ve kenti yeniden üretirken kullandığı referansların zaman içerisinde yok olması anlamına gelir. Diğer bir deyişle değişim, mekânın salt kullanım şeklinin farklılaşmasını değil, aynı zamanda mekâna yüklenen sembolik anlamların kolektif işleyen bellekteki dönüşümünü de beraberinde getirir. Mekâna ait kodların süreklilikten koparılıp üzerlerine yeni bağımsız kodlar yüklenmesi, kolektif bellekte yer tutan imgelerin silikleşmesine ve zaman içerisinde de yok olmasına nedendir. İşte tam da bu noktada, Baudelaire'in bellek için yaptığı palimpsest yakıştırmasının, kent ve kolektif bellek için kullanıldığında da doğru bir niteleme sıfatı olduğunu gözlemledik. Kent belleğine yapılan ve "eski" olanın silinip, bağlamından kopuk bir "yeni"nin inşa edilmesine niyetlenmiş her müdahale, "eski"nin izleriyle; ona tutunmaya çalışan, kente giydirilmiş bir "yeni"nin örtüşme sorunu olarak ortaya çıkar. Palimpsest, bir zamanlar olanın hayaletiyle, var olması arzu edilenin biraradalığına işaret eder. Yukarıda sözü edilen kent mekânlarında, toplu iletişimin olanak bulduğu sokaklarda ve bulvarlarda üretilen palimpsest durum, kente ait olanın -bir tür zor kullanmayla- yok edilmeye çabalanması ve kent üzerine yeni yeni katmanlar üretilmesiyle gözlemlenir. Şüphesiz ki kentlerin çok katmanlılığı onların kültürel zenginliğinin göstergelerinden biridir fakat, kenti saran tabakaların izlerini tam koruyamaması ve yeni gelenin eskiyi tahrip ederek ona tutunmaya çalışması, kentin kimliğini koruyamamasına sebep olmaktadır. Bu durum kentlinin kente duyduğu duygusal bağın ve kentle ilgili yüklendiği hatıraların yıkımını da beraberinde getirmektedir.

Ankara Atatürk Bulvarı'nın Hayalet Kimliği

*"when i was a little child
bir yokluktan Ankara
après moi dull and wild
town ne oldu, que sera?"*

Oğuz Atay, Tutunamayanlar

Belleğin toplumsal bir olgu olması ve bir çeşit kolektif eylemselliğe dayanarak kurulması, onu; toplumdaki bireyler arasındaki iletişime ve buna dayalı yaşatılan ortak kültüre bağlı kılar. Bu noktada, bu iletişimin kurulduğu mekânlar, belleğin kurulması için bir tür aracılık yaparken, yaşanan an belleğe alındığında resmedilen imgede yer alır. Kent, sakinleri için birbirleriyle ve çevreleriyle bir iletişim alanı olarak düşünüldüğünde, kentte yaşayan toplumun kullanımına açık sosyal mekânları da bu ortamın bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu mekânlar arasında bulvar, kentteki önemli noktaları bağlayan hem fiziki hem de sosyal bir hat olması açısından önem arz etmektedir, dolayısıyla kentin bulvarlarına yapılan fiziki ve sosyal müdahaleler, bellekteki tezahürleri açısından, kentin diğer sosyal mekânlarına yapılan müdahalelerle paralellik gösterir. Günümüzde değişen belediyeçilik ve hizmet anlayışıyla kentsel mekânların korunma endişesi taşınmaksızın sürekli bir değişime maruz bırakılması tabii ve makbul karşılanmaktadır. Mekân, sürekli ve güçlenerek büyüyen kapitalist sistemin bir buyruğu olarak, alınıp satılan ve üzerinden ticari gelir elde edilen bir meta ve aynı zamanda diğer metaların pazarlanmasına mecra sağlayan bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Meseleye kent ölçeğinde bakıldığı zaman, yönetimde bulunan egemen kuvvetlerin; kentin mekânsal kimliğine dair bilgiler barındıran, kente bir anlamda ölçek veren, kentteki farklı kültürlerce benimsenmiş değerlerin izlerini taşıyan ve toplumsal bir kimlik kazanan kentsel mekânları da bu şekilde değerlendirdiğini görmek mümkündür. Yukarıda sözü edildiği üzere kentsel mekânlar, içerisinde

bulunulan toplumun siyasi, ekonomik ve sosyal düzeninin yansıdığı birer mecra olması açısından, çoğul işleyen belleğin geçmişten şimdiki zamana dönerken, temsil yetlerine başvurduğu ortamlardır.

Türkiye’de kentlere dair problemlerden biri fiziksel çevrede ve dolayısıyla sokak deneyimlerinde meydana gelen hızlı değişim ve bunun sonucunda gözlemlenen kolektif bellek dönüşümüdür. İyileştirme ve ehlileştirme amaçlarıyla kentin sokaklarına yapılan müdahalelerle, önce o kentin özgün kimliğini kaybetmesine yol açmak, daha sonra da ona yeni bir kimlik kazandırmak, kentin tarihsellik boyutuna ve kentsel belleğin sürekliliğine zarar verecektir. Bir kentin kendi geçmişinden gelen özellikleri ile günün koşullarına göre değişen gereksinimleri, uygun fiziksel ortamlarda kaynaştırılmadığı zaman, tarihsel ve kültürel süreklilik zedelenir ve kente dair bir kimlik kaybı ortaya çıkar. Sokakların ve ona yüklenen sosyal anlamların dönüşüm adı altındaki uygulamalarla yitirilmesinden kaynaklanan bu sorun, sokak ve bulvar gibi kent mekânlarında, kolektif belleği oluşturan tarihsel özelliklerin ve bu özelliklerin ortadan kaldırılması halinde ortaya çıkan durumların incelenmesini gerekli kılmaktadır.

de Certau’nun (2009), bir yerin mekân olarak değerlendirilmesi için o yer üzerinde bir eylemselliğin ve bu eylemselliğe müteakip oluşturulan bir kültürün gerekli olduğuna dair olan yorumu hatırladığında, kent için bir ulaşım kanalı olmanın ötesinde, gündelik hayatı şekillendiren sosyal bir mekân olan bulvarlar; sosyalleştirici, ortak temayüllere sahip kentlileri buluşturucu ve dolayısıyla örgütleyici nitelik taşırlar (Boyer, 1996).

Kendi nesnemize dönecek olursak, Ankara Atatürk Bulvarı, bu doğrultuda yaşatılacağı düşünülen tasarlanan kent mekânlarına bir örnek teşkil etmektedir. Bulvar, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber başkent olan Ankara’nın modernite projesi kapsamında geçirdiği dönüşümün tezahür edeceği bir şekilde tasarlanmıştır. Taşıdığı sembolik anlamı ve kolektif bellekteki yerini değerlendirmek açısından bulvarın tarihini hatırlamak önemlidir.

Devrimin yeniden inşa ettiği, sosyal ve mekânsal bir dönüşümün hem üretene hem de ürünü olan Ankara, planlanırken bir tabula rasa olarak ele alınmış ve sadece bir başkent değil yeni bir kimlik inşasının sembolü olarak düşünülmüştür. Genç cumhuriyetin yeni başkenti, Atatürk Bulvarı'nın tasarlanarak şehrin ana aksı olarak inşa edilmesi ve sosyal bir kimlik kazandırılmasıyla beraber, modern bir kent görünümüne kavuşmuştur. Hermann Jansen'in Ankara için önerdiği kent planında bulvar, eski kent merkezinden başlayıp yeni kenti içerisine alarak, kentteki yaya ve motorlu taşıtlar için şehir içi ulaşımını sağlayacak şekilde düşünülmüştür. Bulvarın tarihten gelen ve yarını işaret eden kent arasındaki konumu; onu, eski ve yeni kentin birleşimini ve devamlılığını sembolize eden bir hatta dönüştürmüştür (Uğuz, 2008).

Bulvar, hem fiziksel kullanım, hem de sosyal açıdan kent için önem addeden meydanlara açılacak şekilde tasarlanmıştır. Cumhuriyet'le getirilmeye çalışılan modern kent hayatı, sokaklarda ve meydanlarda karşılaşılan, sosyalleşen insanların gündelik yaşam kültürünü de beraberinde getirmiştir. Bulvar üzerinde zamanla yer almaya başlayan kültürel yapılar, kentin sosyal değişimini ve bu değişim sonucunda kazandığı sembolik önemi destekleyecek şekildedir. Bu yapıların etrafında şekillenip çevresindeki peyzajla yaya kullanımını destekleyen yollar ve meydanlar, kentliler için birer görme ve görünme sahası olmuştur. Kentin kültürel değişimini yansıtan tiyatrolar, sinemalar, kentlilerin akşamüzerleri ve hafta sonlarında bir araya geldikleri kafe ve restoranlar Ulus-Sıhıye arasındaki hatta yoğunlaşmıştır. Bu mekânların sokaklara kazandırdığı canlılık sayesinde bulvar, bir ulaşım aksı olmanın ötesinde, sadece vakit geçirmek amacıyla gelinen, her sınıftan insanın bir arada olduğu bir sosyal mekâna dönüşmüştür (Koçak, 2008). Sinema ve tiyatrolarda oynayan yabancı eserler, dünyaya gözlerini yeni açan kentin dışarıya dönük yüzünü göstermektedir. Bulvar üzerindeki kitapçılar, sanat galerileri ve kültür merkezleri de kentteki entelektüel kitlenin giderek büyüdüğünün ve kentle beraber geliştiğinin bir göstergesidir (Uğuz, 2008). Bu mekânlar 1950'lerde sadece arkadaş gruplarının gittiği değil, birbirini tanıma-

yan insanların da tanışıp beraber vakit geçirdiği yerlere dönüşmüştür. Bu mekânların bulvara kattığı canlılık, bulvarın alışveriş yapılabilinecek dükkânlarla- - pastaneler, fotoğrafçılar, mağazalarla- çevrilmesine sebep olmuştur (Bilsel, 1997).

Ankara'nın kültürel aktivitelerine ev sahipliği yapan mekânlara yer veren bulvar, aynı zamanda hem üzerindeki meydanlardaki bahçeleriyle, hem de yaya yolu ve araç yolunun ortasında boy gösteren ağaçlarıyla, kentin içinden geçen ve kentin nefes almasını sağlayan, yeşil bir bant olma görevini üstlenmiştir. Özellikle Gençlik Parkı'ndan başlayıp, Kızılay Binası'nın bahçesi, Güven Park ve Kuğulu Park'ı içerisine alan bölge, gri kenti yeşil bir yürüyüş yolu görünümüne kavuşturmuştur. (Uğuz, 2008) Ayrıca bulvarın açıldığı meydanlara da toplanma ve oturma yerleriyle birer kent bahçesi görünümü verilmiştir.

Başlangıç yıllarında planlandığı gibi işleyen yeni kent düzeni, ekonomi ve yönetimdeki farklılaşmalarla beraber değişmeye başlamıştır. Özellikle Kızılay'ın kentin yeni merkezine dönüşmesi, daha önceden öngörülemeyen değişiklikleri ve buna bağlı sorunları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, 1970'lerden sonra, kentin sürekli göç almaya başlaması da kentin ara arteri olan bulvar üzerindeki yapılaşmanın hem artmasına hem de kat bazında yükselmesine neden olmuştur (Koçak, 2008). Böylelikle bulvar, mekân niteliği taşıyan bir yeşil yürüyüş yolundan, giderek motorlu taşıtların hızlı trafiğine hizmet eden bir anayola dönüşmeye başlamıştır.

Kent merkezinin Kızılay'a kayması, Ulus ve Sıhhiye arasındaki yoğunluğun giderek düşmesine ve buralardaki kültür merkezlerinin de eski popülerliğini kaybetmesine dolayısıyla yaya trafiğinin giderek azalmasına sebep olmuştur. Gençlik Parkı'nın eski düzeninin değişmesi, bakanlıklar ve askeri kurumların güvenliği sağlamak amacıyla yaya geçişini engellemesi, Güven Park'ın sosyal bir kent mekânından dolmuşların varış-kalkış noktasına dönüşmesi, motorlu araç trafiğinin giderek daha da hızlanması, motor gürültüsü ve egzoz borularından çıkan dumanın yarattığı hava kirliliği de, bulvarın devrimin tezahürlerini barın-

dıran kimliğini yavaş yavaş yitirmesine sebep olmuştur. 1990'lı yıllara kadar eski yoğunluğunda olmasa da hala kültür sanat bölgesi olmayı sürdüren bulvar, sanat galerilerinin, tiyatroların, sinema ve kafelerin de teker teker kapatılmasıyla dev iş merkezlerine yer açmaya başlamıştır. Ulus tüm canlılığını kaybetmiş, Kızılay'daki canlılık da niteliksiz bir çevre kalabalığına dönüşmüştür.

Bulvar ve kent genelindeki fiziksel ve sosyal dönüşümleri, nüfus artışı ve ekonomideki değişimlerin ötesinde, kente egemen olan siyasanın değişimine bağlamak mümkündür. Korkut Boratav'ın da yorumladığı üzere, özellikle 1950'lerden sonra erk siyasanın desteklediği popülist yapılaşmanın, devrim kenti kimliğini yavaş yavaş yıkmaya başladığı söylenebilir. (Koçak, 2008) Artan nüfus neden gösterilerek bulvara yapılan, koruma endişesi taşımayan ve üstelik kısa ömürlü çözümler sunan müdahaleler; bulvarın, kentin kolektif belleğinde yer eden imgesini yavaş yavaş silmeye başlamıştır. Yeşil görünümü ve geniş yaya yollarıyla kente nitelikli mekânlar sağlayan bulvar imajının yer yer silinerek, yerine yayaların karşıdan karşıya geçmesini bile imkânsız kılan şehir içi bir kent otoyolu imajının gelmesi, kolektif işleyen belleğin bulvarı ve Ankara'yı konumlandığı yerin anlamını yavaş yavaş kaybetmesine neden olmuştur. 1990'lı yıllardan sonra ise yitirilen belleğin üzerine inşa edilen yeni imgelerin, bulvarda hala yer yer kendisini gösteren tarihi dokunun üzerine oturtulmasıyla yeni bir kent kurgulanmaya çalışılmıştır. Erk kuvvetlerin egemen siyasası mekândaki yansımalarını gösterirken, bulvarın Cumhuriyet kentini işaret eden kimliği de unutturulmaya başlanmıştır. Bu, edilgen bir unutuş olmakla beraber, kurulmaya çalışılan yeni kimlik için de uygun bir zemin hazırlamıştır. Bulvar üzerinde yükselmeye başlayan bir kısım yapıların yanı sıra, trafiği rahatlatmak amacıyla başvurulmuş plan-sız çözümler, kentin tarihine ve kimliğine dair ipuçları barındıran ve hala ayakta duran nitelikli yapılaşmanın izlerinin varlığını korumaya çalıştığı bir ortam yaratmıştır.

Son Söz

"İnsanın iktidara karşı savaşı, belleğin unutuşa karşı savaşıdır."

M. Kundera, Güllüşüm ve Unutuşun Kitabı

Aldo Rossi (2006), bir kentin tarihinden gelen ve ona ait ipuçları taşıyan değerleriyle, zamanın şartlarına göre kazandığı nitelikler arasında bir bağ olması gerektiğini vurgulayarak, kentlerin kendi belleklerinden referans alarak kendilerini üretmeleri gerektiğini söyler.⁷ Bir kentin kimliğini oluşturan ve tarihten gelen özellikleri ile içinde bulunan zamanın gereksinimleri uygun fiziksel ortamlarda kaynaştırılmadığı zaman, kente dair bir kimlik kaybının olduğu gözlemlenir (Tekeli, 1991). Bu durumda yeniden inşa edilen kimliğin de kente uyuşmaması kaçınılmazdır. Ankara ve Ankaralılar için kentsel bir mekân olmanın çok daha ötesinde, kent tarihinin yansıdığı en önemli hat olan Atatürk Bulvarı'nın palimpsest bir mekân olarak değerlendirilmesi ve kente dair her problemde yeniden bir tasarım sürecine sokulması, bulvarın kendi tarihiyle beraber kimliğini de yitirmesine sebep teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Auge, M. (1999). *Unutma Biçimleri*. İstanbul: Om Yayınevi.
- Aytaç, Ö. (2007). Kent Mekanlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 199-226.
- Berger, J. (2010). *Görme Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bergson, H. (1998). *An Introduction to Metaphysics*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Bilsel, G. (1997). Ankara'nın Öncü Örnek Rolü, Başkentlik Kimliği ve Kızılay Özel İlgi Odağı. *Ankara Sempozyumu*. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.

⁷ Bu konuda daha detaylı bir inceleme için bakınız: Olgun, İnci. «Kentsel Değişim Sürecinde Kentsel Okuma ve Bellek İlişkisi.» Doktora Tezi-MSGSÜ, İstanbul, 2009.

- Boyer, C. (1996). *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*. Cambridge: MIT Press.
- Calvino, I. (2002). *Görünmez Kentler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- de Certau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Koçak, F. A. (2008). *Social and Spatial Production of Atatürk Boulevard in Ankara*. Yüksek Lisans Tezi-ODTÜ, Ankara.
- Küçüköner, M. (2007). İmge ve Bellek İlişkisine Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı:12, 79-87.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Basic Blackwell Publishing.
- Olgun, İ. (2009). *Kentsel Değişim Sürecinde Kentsel Okuma ve Bellek İlişkisi*. Doktora Tezi-MSGSÜ, İstanbul.
- Özak, N. Ö. (2008). *Bellek ve Mekan İlişkisi: Kalıcı Bellekte Mekansal Öğeler*. İstanbul: İTÜ.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*. İstanbul: Kanat Kitap.
- Serim, S. (2006). *Yapılı Çevre Üzerinden Mimarlık Bilgisinin Üretilmesi: Eleştirel Bir Değerlendirme*. Doktora Tezi.İstanbul: İTÜ.
- Tekeli, İ. (1991). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler. *Kent Planlaması Konuşmaları*. içinde Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- Turgay, O. (2009). *Mekanın Kurgulanmasında ve Algılanmasında "Bellek" in Belirleyici Etkisinin Analizi*. Sanatta Yeterlilik Tezi-MSGSÜ, İstanbul.
- Uğuz, E. (2008). *Transformation of Collective Memory in The Case of Ankara Atatürk Boulevard*. Yüksek Lisans Tezi-ODTÜ, Ankara.
- Yıldırım, G. (2009). *Mekânların Dönüşüm Potansiyeli ve Mimarlıkta Palimpsest Kavramı*. Yüksek Lisans Tezi-İTÜ, İstanbul.

Meltem Al: 1987 yılında Ankara'da dünyaya geldi. Orta öğrenimini Ankara Atatürk Anadolu Lisesi'nde tamamladıktan sonra 2005 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık bölümünü birincilikle kazandı. 2010 yılında mimarlık bölümünden mezun olan Meltem Al, şu anda aynı bölümde mimari tasarım programında yüksek lisans yapmaktadır.